

Intézetünk 2009-es terveit közt szerepel Szatmárnémeti (*Satu Mare*) bemutatása. A város múltja, jelene és lehetséges jövője is szóba került már a 2007-es *Európai Utas* téli számában az Ilyés Gyulával, a város idén is megválasztott polgármesterével készült interjú kapcsán. Akkor állapodtunk meg abban, hogy a várost bemutatjuk Budapesten.

E gondolat megszületését elősegítette az is, hogy a város centrumának újjáépítésekor az önkormányzat emlékparkot hozott létre azon személyiségek előtt tisztelegve – legyenek azok román, magyar, szász, zsidó, örmény vagy ukrán alkotók és művészek, akik tevékenységükkel hozzájárultak a település hírnevéhez. Az emlékpark neve: *Szatmárnémeti kulturális emlékezte (Memoria culturală sătmăreană)*.

Láng Gusztáv írása az első közelítés e határ mellett fekvő városhoz. Arról szól, mit is jelent a város a magyar kultúra számára. Következő lapszámainkban bemutatjuk azt is, milyen gyökerei vannak Szatmárnémetiben a román és más kultúráknak.

LÁNG GUSZTÁV

Egy város szellemisége

Másképpen lát egy várost a benne lakó, és másképpen a feléje távolból közeledő utas. A város lakója mindig *részletekkel* szembesül: egy utcával, térrel, épületcsoporttal, s ezeket gyakorlatias céljai szerkesztik képpé, aszerint, hogy bevásárolni megy vagy templomba, munkába igyekszik vagy érzelmes találkára. Az utas látását az *út* határozza meg; mindig egy tájon át közelíti meg a várost, s amikor első házait eléri, s immár szálláshelye felé tart, minden új látvány a korábbi tájkép folytatásának tűnik, részletek összeillesztéseként. Ezért más a város – Szatmárnémeti városa –, ha Erdély felől, a Meszesen keresztül érkezik az utas, átvág a szilágysági dombvidéken, melynek „hepehupái” elkísérik szinte az erdői templomdombig, hogy a vár utáni útkanyarban hirtelen elé táruljon – kellemes kontrasztként – a városnak helyet adó lapály. Nincs ideje megunni a hirtelen ráköszönő egyhangúságot, mert futamodásnyi idő alatt a Szamoshoz ér, s annak hídján át rögtön a város szívébe, ahol palota méretű épületek keretezik a hatalmas parkot. S megint más látvány fogadja, ha Nyíregyháza felől, a síkság falvain át érkezik. Itt mint ha elterpeszkedne a város, mint az alföldi települések általában, az utcák és terek majdnem-falusias egyhangúsága a korábbi tájélmény folytatásának tűnik, s ez az

élmény fokozatosan, lépcsőről lépésre adja át helyét a megérkezés örömeinek, melyet a főter nagyon is urbánus látványa ébreszt.

Gyermek- és ifjúkorom városa. Lakója voltam megszakítás nélkül érettségiig, majd az egyetemi évek minden vakációjában. Tele részletek emlékével – mert emlékek részletei kapcsolódnak hozzájuk. S az utóbbi huszonöt-harminc évben utas, aki az *egész* felé tart, új részleteket és emlékeket keresve és szerezve. S szívesen utazom felé az időben is; örülök, ha múltjából valami új ismeretre bukkanok, melyet hozzáilleszthetek a sok-sok látványhoz, melyeket emlékezetemben elraktároztam. Ebből a múltból bontakozik ki a város „szellemisége”, ahogy test és lélek együtt születik, és együtt növekszik a városok életkorának legvégső határáig.

Minden város története alapításával kezdődik, s ez az alapítás többnyire legendák kódéba vész. Biztos, hogy Szatmár Árpád-kori

A város főtere a Pannónia szállóval, korabeli képeslap

város, akárcsak a beléje olvadt Németi, melynek germán telepeseit – természetesen egy legenda szerint – még Gizella királyné „ültette” a Szamos jobb partjára. Tény, hogy fokozatosan a vidék egyik központjává nőtt, templomok épültek benne és kolostorok, nyilván iskolája is volt és a kornak megfelelő hitélete. *Szellemisége* tehát, de mivel az oklevelek szinte kizárólag anyagiakról – birtokról, adóról, költségekről – szólnak, erről a szellemiségről nem sokat tudunk. A tatárjárás elsepert helyéről németet s magyart, a Németi helynév azonban megőrizte az egykori lakosok emlékét, ahogy a magyarok templomai (vagy templomromjai) is kegyhelyül szolgáltak a várost újra népesítő jövevényeknek. Például annak, hogy a szellemiség – ámbár emberek teremtik – egy idő után függetlenedik a lakosságtól.

A szellem akkor tesz magáról tanúságot, amikor válságba kerül, és küzdelemre késztetik. A vidék és a város ilyen történelmi pillanata a reformáció. Akár a Meszes, akár Nyíregyháza felől közelítjük

Szatmár és Németi egy XVI. századi ábrázoláson

meg Szatmárnémetit, a falvak templom-tornyai messziről hirdetik, hogy kálvinista gyülekezetnek adnak otthont. Az Alföld felől érkezve, stílszerűen a németi református templom és az ugyancsak református „láncos templom” mellett vezet utunk a főter felé, város és környéke hitbeli azonosságáról győzködve az utazót. Erdélyből jövet ez a „torony-jelzés” Ákosnál megszakad, s az onnan útba eső falvak templomai keresztet emelnek az égre; ezek a Károlyiaktól telepített svábok falvai. És a városba érkezőt olyan épület-együttesek fogadják, melyek központjában a jezsuita rendház és Kálvária templom, a püspöki palota és székesegyház áll. Ez a katolikus város arculata. E kettősség következménye, hogy a reformátusok tudatában az etnikai és a felekezeti identitás rokon értelművé vált. Ha gyerekkoromban egy derék németi cívist vallása felől kérdeztek, önérzetesen mondta: „Magyar hitű vagyok.” Azaz református. Gellért Sándor, a mikolai remeteségben élő kiváló költő pedig ezt mondta ezzel kapcsolatban: „Fiam, én katolikus magyar embert csak huszonnégy éves koromban láttam először.” Ez a „hitvalló” magatartás persze kései, az ellenreformáció következménye, melynek a szatmári kálvinisták nyakasan ellenálltak; a város és vidéke csak a kuruc háborúk után, a nagyszabású telepítések következtében lett „vegyes vallású”.

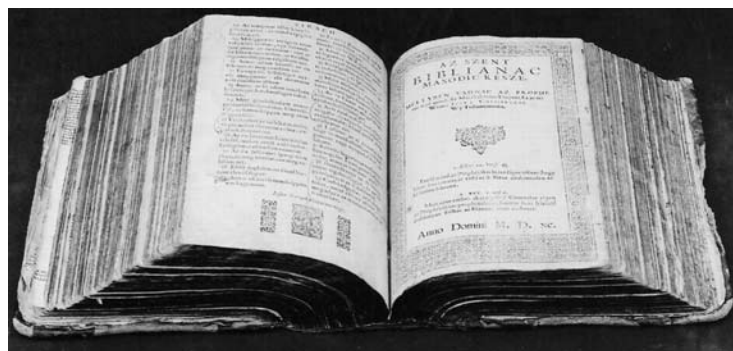
De menjünk vissza a kezdetekhez, amikor Szatmár a reformáció egyik vezető gócpontja lett. És – ennek következményeként – az anyanyelvűség kultuszáé. Mert a jámbor halandó addig is anyanyelvén fohászzkodott az Egek Urához, de ez volt az a pillanat, amikortól az Úr is magyarul kezdett szólni híveihez. Köszönhetően a fordítóknak. Köztük az első, aki az egész magyar nyelvterület és műveltség számára maradandót alkotott, a színvonaljai születésű Erdősi Sylvester János, az Újtestamentum fordítója. De nemcsak kiváló teológus és bibliaértelmező volt (Wittenbergben tanult), hanem az első nyelvművészünk is. Újszövetség-fordításának ajánlásában és a fejezetek összefoglalóiban ő írta az első magyar nyelvű

disztichonokat, oly hibátlanul és a későbbi – latinból a gyengébbek kedvéért átvett – licenciák nélkül, hogy mai napig mintául szolgálhatnak időmértékre csábuló költőinknek. E „felfedezése” nem lehetett véletlen, hiszen a magyar nyelv grammatikáját is megírta, benne új – „nem pápista” – hónap neveket javasolva, s az új elnevezéseket klasszikus latin versidézetekkel indokolta. Ahol megfelelőt nem talált, maga írt ilyen „szemelvényeket”, névtelenül és oly tökéletesen, hogy a kutatók csaknem máig keresték (persze hiába) az idézetek ókori lelőhelyét. Csodálattal szolt a magyar virágénekekről, melyekben „csudálhatja minden níp az magyar nípnek elmíjének éles voltát az lelísben [értsd: nyelvi leleményben, eredetiségben], mely nem egyib, hanem *magyar poesis*”. Ő volt az első magyar *poeta doctus*.

Igaz, Sylvester János élete nagy részét szülőföldjétől távol, Sárváron és Bécsben élte le, tanulmányait külföldön folytatta, mi köze van hát szűkebb pátriájának „szelleméhez”? Ha a rideg tényeket nézzük, talán semmi. De az alkotáshoz szükséges energiák, a prófétai szóra éhes hitbuzgalom alighanem gyermek- és ifjú korában, otthoni gyülekezetében és iskolájában vésődött lelkébe, akár csak a „lelísre” buzdító nyelv- és énekszeretet.

Úttörők szellemét gyakran bűvópakként őrzi szülőföldjük. A verselésben megjelenő „görögösség” folytatókra talált a vidék szülötteiben. Szatmárból vitte a postakocsi csaknem kétszáz éve Széphalomra, Kazinczyhoz az első formahű Homérosz-fordítás mintáit, Kölcsey Ferenc magányos óráinak remeklését. Szatmárnémetiben született 1856-ban Csengery János, a neves klasszika-filológus, akinek görög és latin szerzők többkötetnyi fordítását köszönhetjük – első éves koromban még ezekből ismertem meg az ókori irodalom javát. S aki kételkednék abban, hogy a modern költők ujjai is elég hajlékonyak a görög pásztoridill fuvola-játékához, olvassa el a város szülöttének, Dsida Jenőnek a páratlan Viola-ciklusát (a „csacsi és bizonyára parázna” lányszereplő álneve is a Sylvestertől dicsért virágének-hagyományt idézi), vagy hexameteres „lírai riportját” a monostori erdőről. Mondhatjuk persze, hogy Dsida klasszikus-időmértékes versei beilleszthetők a Nyugat formakísérleteinek sorába, akár csak Babits vagy Tóth Árpád leoninusai – de hát ehhez az egész magyar lírára kiható klasszicizáláshoz miért nem adhatott volna (akár tudat alatti) ösztönzést „a hely szelleme” is?

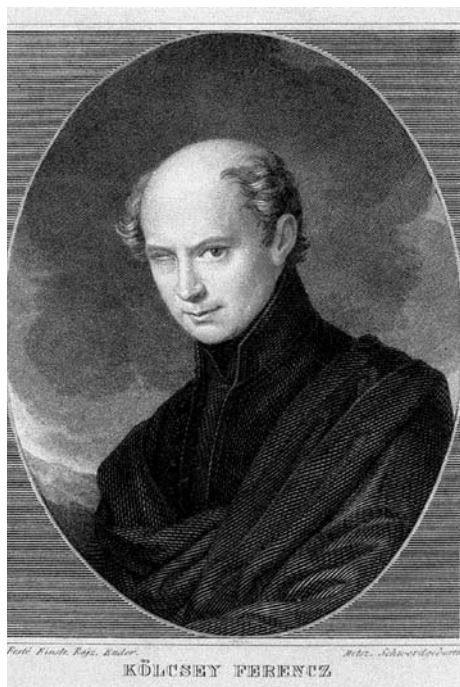
De térjünk vissza a XVI. századba. Nagykárolyban született – és, mint egy ottani helytörténész állítja, az erdői református algimnáziumban is tanult – az a Radics Gáspár, aki írói nevével, Károlyi Gáspárként tisztelgett szülővárosa előtt. Bibliafordítása ugyan „vissolyi Biblia” néven ismert, ő maga pedig mint gönci prédikátor, de a Biblia fordításának terve ifjú korától foglalkoztatta, s ebben éppúgy kereshetünk „helyi ösztönzéseket”, mint Sylvester János munkásságában. Melyet kétségtelenül ismert, sőt az Újszövetség-fordításában fel is használt. És örökölte (vagy eltanulta) elődjének anyanyelv-szeretetét is. Önérzettel írja fordításáról, hogy került benne az idegenségeket, s „az magyar nyelvnek szólásának módját” követte. Nyelvezetének egységesítő hatása óriási volt: az ország minden protestáns templomában, vasárnaponként ugyanabban a „szólásmódban” hangzott az Ige; az egyetlen könyv, melyet ismerhetett a köznép is, öntudatlanul beszélni is tanította a hívőket. Panek Zoltán gyakran mondogatta ugyan, hogy őrizzük meg az egy-könyvű embertől – de a könyv nélküli talán még veszélyesebb, és Károlyi Gáspár kimentette népét ebből az állapotból. S évszázadok múlva „nyelv-mestere” lett kései földijének (Érmindszent pár órás szekér-

A Károlyi-biblia

út Nagykárolytól), a próféta szerepet vállaló Ady Endrének. A Biblia nyelvéből meríteni persze összmagyar költészeti hagyomány, de kérdés, hogy Ady akkor is oly szorgos olvasója lett volna-e a Károlyi-bibliának, ha nem ez a lokálpatrióta érzület adja kezébe.

Élt ezzel a hagyománnyal Kölcsey Ferenc is. Károlyi Gáspár egy értekezésében Magyarország romlását s a török foglalásokat Isten büntetésének állítja a magyarok bűneiért, az Ószövetségi jeremiádok szellemében. Tudjuk, hogy ez nem Károlyi leleménye, hanem visszatérő toposza a protestáns ének- és prédikáció költésnek, a bibliafordító tekintélye azonban kétségtelenül hozzájárult e biblikus történetbölcselet „kanonizációjához”. Kölcsey *Hymnusa* nemcsak bőven merít a református ima- és zsoltárhagyományból, hanem szinte szó szerint visszhangozza Károlyi vezeklésre szólító kitételeit:

*Hajh, de bűneink miatt
Gyúlt harag kebledben
S elsújtád villámidat
Dörgő fellegetdben.
Most rabló mongol nyilát
Zúgattad felettünk,
Majd töröktől rabigát
Vállainkra vettünk.*

*Hányszor zengett ajkain
Ozman vad népének
Vert hadunk csonthalmain
Győzedelmi ének?*

Tudta-e Kőlcsey, hogy jeles földijének állításait visszhangozza, vagy sem, aligha dönthetjük el, de a „hely szellemének” valamicske szerepére mégiscsak gyanakodhatunk. S arra is, hogy ezt a gondolatot továbbadta a nagy utódnak, Petőfinak, aki ugyancsak a magyarság (szerinte) fő bűnéért, a szabadságra méltatlan szolgálalelkűségért kér isteni büntetést népére:

*Isten, küldd e helóta népre
Földed legszörnyűbb zsarnokát,
Hadd kapjon érdeme díjába
Kezére bilincset, nyakába
Jármot, hátára kancsukát!*

Mert e költemény így kezdődik: „Hát e falak közt hangozának / Nagy szavaid, ó Kőlcsey?”

Ha már Petőfinél tartunk, szóljunk egy szót szatmári kultuszáról. Errefelé mindenki tudja, hogy a költő szerint a Szamosra „kirúgó” kurta kocsmá eredetijét Szatmár mellett kell keresni, s Erdődön gyerekkoromban is emléktábla állt a gödörnyi tavacska partján, rajta a szöveg: „Álldogálok a tó partján, / Szomorúfűz mellett.” Megvolt a szomorúfűz is. Onnan nézte a szerelmes költő Szendreyék ablakát, dacolva az apai tilalommal és a tó szűnyogseregével. Az oltár, mely elé aztán Júliát vezette a várkapolnában, ma a püspöki palota megbecsült ereklyéje.

Szatmáron a költő Pap Endrénél, költőtársánál lakott. Akinek joggyakornok korában Kőlcsey Ferenc volt a principálisa – talán ennek is része van abban, hogy a költőnek Nagykárolyban éppen Kőlcsey „nagy szavai” jutottak eszébe? Ifjúkoromban még állt háza az Eötvös utcában, az ódon emléktáblával. Szendrey Júliának egy másik szatmári költőtárs, Riskó Ignác (csengeri születésű) mutatta be a költőt. Vajon e két helyi poéta verseit ismerik-e a mai szatmáriak?

Kőlcsey a szatmári népdalokra is felfigyelt; a csapongó képalkotást, a „játszi szökellést” becsülte bennük, akárcsak Sylvester. Meglehet, ők adták az egyik lehetséges inspirációt a *Nemzeti hagyományokhoz*. Sokkal később, a XX. század elején Móricz Zsigmond gyűjtött itt népdalokat. A „később” persze az emberélet léptékével értendő; a népköltészet lassabban változik, mint a nemzedékek, és Móricz alighanem ugyanazokat a „nótákat” hallgatta és jegyezte, mint a *Hymnus* költője. Érzéseik, humoruk szívárványa mindig átragyog idegen mesterektől tanult naturalizmusán. De ismerhette Móricz a Kőlcseynek tulajdonított „retorikai gyakorlatot” *A szatmári adózó nép állapotáról* – ő is megírta a maga látteleletét e témáról a Nagykároly mellett játszódó *Sáraranyban*. Az erdélyi történelmi regénnyel – ezzel az immár „kisebbségi” műfajváltozattal – foglalkozva döbbsentem rá, hogy Móricz *Erdély-trilógiája*, pontosabban annak első kötete, a *Tündérvár* milyen meghatározó minta volt a transzszilvanista szerzők számára, s hogy a Móricz-mű mennyivel közelebb áll szemléletében erdélyi „leszármazottaihoz”, mint a műfaj Pesten divatos példáihoz. Úgy látszik, hiába darabolnak egy vármegyét új országhatárok két-, sőt háromfelé, a Partium spirituális határai érintetlenek maradtak.

A kisebbségi irodalomnak két jeles szerzőt nevelt Szatmár. A lírikus Dsida Jenőt, akinek életműve ugyancsak az összmagyar irodalom számottevő része. Azt a Nyugat-Európában kibontakozott katolikus költészetet (is) képviselte, melyet annak idején Sík Sándor fájdalmasan hiányolt a magyar irodalomban, és azt a modern újklasszicizmust, melyet a Babits-tanítvány nemzedékben ő és Radnóti művelt legművesebben. Életművük helye egymás szomszédságában van irodalomtörténetünkben.

Dsida Jenő elpanaszolhatta volna Istenének, amit Tóth Árpád is, hogy „pénzt és sikert mindig másoknak adtál”. Életében szegénység, halála után feledés volt az osztályrésze, csak a negyvenéves világnézeti terror megszűntével került (majdnem) méltó helyére. Ma már kultusza is bontakozik; szülővárosában utcát

Ady Endre

neveztek el róla, köztéri szobra is áll, és költészetéről szinte minden évben tudományos tanácskozást rendez a szatmári Kölcsey Egyesület. De verseskönyvei Magyarországon is kelendők, még akkor is, ha a legújabb irodalomtörténeti kézikönyv említésre sem méltatja.

A sikeres író mintája Dsida földije, Markovits Rodion. *Szibériai garnizon* című „kollektív regénye” egy oroszországi hadifogoly-táborról szól, és szinte pilanatok alatt bestseller lett. Az első világ-

Dsida Jenő

háború ugyanis nagy tömegek paradox élményévé vált. Egyrészt az állandó életveszély, a félelem és kiszolgáltatottság „iskolája” volt, mint minden háború, másrészt azonban a kisember emlékeztetett arra is, hogy rövid ideig a történelem szereplője lehetett (már ha túlélte persze). Ezek a „túlélők” falták a háborús és hadifogoly-regényeket, nemcsak nálunk, hanem Európa-szerte. A témának ezt a konjunktúráját lovagolta meg Markovits Rodion. Tegyük hozzá: nem csekély írói kvalitásokkal.

Dsidáról azonban eszembe jut Szilágyi Domokos is. Ugyanaz a virtuóz formaérzék jellemezte, és ugyanaz a nonkonformista formarombolás lázongó költői kamaszkorában, mint elődjét. Volt egy költőnemzedék az *összmagyar* irodalomban, mely kivezette a lírát a szocreál kánonból. E nemzedék névsora csonka lenne a két erdélyi, Szilágyi Domokos és Lászlóffy Aladár nélkül, vajdasági és szlovákiai kortársaikat nem is említve. A magyar irodalom egységét minden nemzedék a maga módján volt kénytelen helyreállítani. Ennek a kénytelenségnek azonban az lehetett az előnye, hogy jobban figyeltek egymás és mindnyájuk közös teljesítményére.

A náluk néhány évvel idősebb Páskándi Géza is ott van a líra megújítói között. Hatévnyi, 1956-ért elszenvetett börtön sem törte meg; *Holdbumeráng* című kötetének kétharmadát a börtönben, fejben komponálta. Én *A tű foka* című kötetét tartottam igazi revelációnak, melyben létrehozta a „töredék-líra” műfaját, önértelmező esszékkal váltogatva versszövegeit. Történelmi színművei pedig – saját műszavával az *abszordoid* drámák – ugyancsak újat hoztak a magyar drámai irodalomba. Nem véletlen bennük a történelem és az „abszordoid” összekapcsolása, hiszen arról szólnak, hogy az ember, az egyén a maga vágyaival, szabadságigényével mindig ki van szolgáltatva egy abszurd történelemnek.

Prózaírodalmunk stílusművésze és -bűvésze, Panek Zoltán is mindig büszkén emlegette „szatmáriságát”. Megható, hogy szülőfalujában, Kőszegremetén emléktáblát avattak tiszteletére. Vele is többet és hatásosabban kellene foglalkoznunk, mert biztos vagyok benne, hogy műveinek újraolvasása és méltó értékelése legfeljebb késik, de múlhatatlanul bekövetkezik.

Kit nem említettem, akiket pedig kellett volna? Kaffka Margitot, akinek prózája ugyancsak korszaknyitó volt a maga idejében. Az Egriben született Csűry Bálintot, aki anyanyelvjárása iránti szeretetét *Szamosháti szótárában* tárgyasította. Utánuk már csak az élők következhetnek, de róluk – a francia lexikonszerkesztés hajdani alapelve szerint – inkább hallgatok. Pedig sokan vannak, s közöttük barátaim, volt tanítványaim. Kitűnő prózaíró is akad köztük, és országos hírnév költő. A helybeliek között számosan, akiknek kedvéért annyiszor végigfutottam a bevezetőben említett utakat, hogy emlékünnepeikhez, rendezvényeikhez szerény segítséget nyújtsak. Ők azok, akikben tovább él a város és a táj szellemisége, s akik szinte évente toborozzák azt a kis közösséget, mely e szellem szavát képes meghallani. „Nyelvében él a nemzet”, szoktuk mondani, amihez – Babitscsal – hozzátehetjük: „és műveltségében”. A szólás azonban meg is fordítható: népében él a nyelv és a műveltség. Köszönet mindazoknak, akik ezen munkálkodnak. ■